

До питання реалізації конституційного права людини на права та свободу думки й слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань

Меленко Оксана Володимирівна¹ Білоскурська Олена Валеріївна²

Опубліковано	Секція	УДК
02.06.2023	Право	342.7/89:567;56

DOI: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.8022929>

Ліцензовано за умовами Creative Commons BY 4.0 International license

Анотація. Свобода висловлювання своєї думки, право здійснювати розумовий процес без обмежень – важливі ознаки сучасної правової демократичної держави. Дане право отримало закріплення у міжнародних договорах, конвенціях та інших законах про захист прав людини та її основних свобод, знайшло відображення у конституціях розвинутих держав. Значення думки і слова у здійсненні перелічених вище прав проявляється в їх реалізації незважаючи на те, що відноситься до особистих (громадянських) прав людини і громадянина. Для забезпечення дієвості положень права на свободу думки та слова існують певні механізми, які ґрунтуються та підкріплюються конституційними гарантіями, які взаємопов'язані між собою та взаємодіють один з одним. За допомогою конституційних гарантій забезпечується захист та здійснення основних конституційних прав і свобод. Структурними елементами конституційно-правового механізму реалізації права на свободу думки та слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань є такі складники: конституційні норми, що закріплюють право на свободу думки й слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань; нормативно-правові акти, які є зовнішньою формою вираження й закріплення цих норм; саме конституційне право на свободу думки та слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, його зміст, структуру й гарантії здійснення; діяльність особи зі здійснення свого права на свободу думки та слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань; обмеження права на свободу думки й слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань; суб'єктів (органи державної влади, органи місцевого самоврядування, їхніх службових і посадових осіб); інтерпретаційно-правові акти, що містять роз'яснення змісту правових норм; акти застосування норм права (індивідуально-правові); юридичні факти.

Ключові слова: реалізація, конституційні права, свобода думки, свобода слова, свобода вираження, структура.

¹ Меленко Оксана Володимирівна, кандидатка юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри публічного права юридичного факультету Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, <https://orcid.org/0000-0002-9410-0779>

² Білоскурська Олена Валеріївна, кандидатка юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри публічного права юридичного факультету Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича <https://orcid.org/0000-0003-1005-2165>

The current state and problems of the implementation of the constitutional right of a person to the rights to freedom of thought and speech, to the free expression of one's views and beliefs

Annotation. The freedom to express one's opinion, the right to carry out a mental process without restrictions are important features of a modern legal democratic state. This right was enshrined in international treaties, conventions and other laws on the protection of human rights and basic freedoms, and was reflected in the constitutions of developed countries. The importance of thought and speech in the implementation of the rights listed above is manifested in their implementation regardless of the fact that it refers to the personal (civil) rights of a person and a citizen. For example, unenforceable constitutional political rights of a person in conditions of censorship and restriction of free expression of one's political position, interests and preferences. In the economic, social, and cultural spheres, the invasion of the state must have certain legal frameworks and limitations, while at the same time it must create such mechanisms of influence and regulation that would fully contribute to the realization of these rights and their stable existence. It should be noted that this right is of great importance in the construction of a democratic legal state, the implementation of ideological diversity and people's rule, occupies a key place in the system of human rights and freedoms, because: it is part of the general and universal system of human rights and freedoms; belongs to the category of personal rights, but is closely related to other spheres of life and supports their functioning; the effectiveness of the functioning of the rule of law, the formation of civil society and the presence of democracy in society and the state directly depends on this right with the help of state mechanisms. To ensure the effectiveness of the provisions of the right to freedom of thought and speech, there are certain mechanisms that are based on and reinforced by constitutional guarantees that are interconnected and interact with each other. With the help of constitutional guarantees, the protection and exercise of basic constitutional rights and freedoms is ensured. The structural elements of the constitutional-legal mechanism for the realization of the right to freedom of thought and speech, to the free expression of one's views and beliefs are the following components: constitutional norms enshrining the right to freedom of thought and speech, to the free expression of one's views and beliefs; normative legal acts, which are an external form of expression and consolidation of these norms; the constitutional right to freedom of thought and speech, to the free expression of one's views and beliefs, its content, structure and guarantees of implementation; activity of a person to exercise his right to freedom of thought and speech, to freely express his views and beliefs; restriction of the right to freedom of thought and speech, to free expression of one's views and beliefs; subjects (state authorities, local self-government bodies, their officials and officials); interpretative legal acts containing clarification of the content of legal norms; acts of application of legal norms (individual legal); legal facts.

Keywords: implementation, constitutional rights, freedom of thought, freedom of speech, freedom of expression, structure.

Вступ

Право на свободу думки і слова відноситься до найважливіших прав людини, закріплених у Конституції України [4]. Свобода висловлювання своєї думки, право здійснювати розумовий процес без обмежень – важливі ознаки сучасної правової демократичної держави. Дане право отримало закріплення у міжнародних договорах, конвенціях та інших законах про захист прав людини та її основних свобод, знайшло відображення у конституціях розвинутих держав. Слід зазначити, що конституційне право в національній системі законодавства України особливо виділяє свободу

вираження своєї думки, позицій або ідей як основне право людини та громадянина, що дуже важливо для обмеження нав'язування та проголошення в державі обов'язкової ідеології, а отже, і для дотримання конституційності таких положень. У сукупності дані положення утворюють правовий пласт, відповідно до якого здійснюється побудова гарантій прав особистості у сфері вільного вираження своїх ідей, думок.

На сьогоднішній день в Україні існує достатня кількість проблем у сфері реалізації права на свободу слова та думки, які потребують вирішення. До них, наприклад, належить і недостатня правова регламентація правових механізмів реалізації та захисту даного права. З проголошенням України демократичною правовою державою виникла необхідність включення в правову систему такого положення, як право на свободу думки і слова. Водночас, стрімкість і швидкість розвитку соціальних відносин, зокрема і розвитку інститутів гласності, поява нових способів вираження поглядів людей, вимагають їх правової регламентації з боку держави.

Факт існування реалізації права на свободу думки та слова є предметом гострих обговорень та дискусій як серед політологів, юристів та державних діячів загалом, так і серед працівників інформаційного середовища, журналістів. Свобода думки і слова – обов'язкова умова для побудови демократичної держави та формування громадянського суспільства. Тому обмеження державою права і свободи висловлювання своїх думок може призвести до авторитаризму.

Так, К. Барнич розглянув поняття та структуру конституційно-правового механізму реалізації права на свободу думки й слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань [1] і проаналізував специфіку реалізації права на свободу вираження в досвіді окремих Європейських країн [2]. О. Довгань виявив особливості правового регулювання права на свободу думки і слова шляхом здійснення історичного екскурсу [3]. О. Маєєєва простежила еволюцію розуміння права на свободу думки і слова в Україні [5]. В монографічному дослідженні А. Олійник розглянуто конституційно-правовий механізм забезпечення основних свобод людини і громадянина в Україні [6]. О. Проценко дослідила право та гарантії свободи думки і свободи масової інформації [8]. Загальні аспекти реалізації цього права відображено в напрацюваннях О. Скакун [8]. О. Скрипнюк окреслила конституційно-правові гарантії реалізації свободи думки і слова в Україні [9]. Доповнення щодо витлумачення конституційно-правових гарантій свободи слова в Україні знаходимо в працях Т. Слинько [10]. Ю. Фігель конкретизував теоретичні аспекти обмеження прав людини [11]. Своєю чергою Л. Ярмол розглянув свободу вираження поглядів як суб'єктивне юридичне право [12].

На сучасному етапі вивчення реалізації права на свободу думки й слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань простежується необхідність виявлення її проблемних аспектів. Відповідно, *метою даної статті* є дослідження гарантій реалізації конституційного права людини на права та свободу думки й слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань.

Результати

Відповідно до ч. 1 ст. 34 Конституції України кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Це законодавчо закріплене право є одним із основоположних прав людини і громадянина. З юридичної точки зору, як підкреслює О. Матвеєва, «конституційне право кожного на свободу думки і слова та на вільне вираження своїх поглядів і переконань полягає в можливості кожної особистості самостійно визначати для себе систему моральних, духовних та інших цінностей та вільно, без будь-якого ідеологічного чи іншого контролю оприлюднювати свої думки шляхом використання будь-яких засобів їх

вираження, у тому числі через поширення інформації у формі поглядів і переконань щодо різних питань політичного, економічного, культурного, духовного життя суспільства і держави» [5, с. 60].

Розглядаючи термін «свобода» як найважливіший аспект реалізації права на свободу думки та слова, необхідно вивчити його детальніше. На думку О. Скрипнюк, свобода виражається як державна воля, яка полягає у встановленні гарантій громадян вільно висловлювати свою позицію у документальній чи вербальній формі, й як обов'язкова вимога, умова для ефективного і результативного контролю у сфері діяльності державного апарату та державного сектора в цілому.

З опорою на думку дослідниці, реальним показником демократизму держави є свобода конкретних дій, не суперечать Конституції України, висловлювати свою думку, говорити про переконання, вільно критикувати, виступати в опозиції. При цьому таку реалізацію можна здійснювати не лише в рамках індивідуального підходу, а й колективно, наприклад, за допомогою участі в політичних партіях.

Поняття «свобода» тісно взаємодіє з поняттям «право», тому розгляд їх співвідношення є важливим. На думку А. Олійник, подібність даних понять полягає в їх правовому характері, а саме у можливості вибрати вид поведінки, передбачений Конституцією України, використовувати блага як у власних інтересах, так і у суспільних [6]. У свою чергу, Л. Ярмол вважає, що «право є мірою реалізації свободи...» [12]. К. Барнич, вказує, що «категорії «права» і «свободи» за змістом та формою вираження не тотожні, проте перебувають у взаємозв'язку, взаємозумовленості та діалектичній єдності» [1].

Варто пам'ятати, що свобода завжди передбачає встановлення обмежень з метою дотримання охорони порядку, прав громадян та безпеки життєдіяльності суспільства.

Як слушно резюмує О. Проценко «гарантії свободи слова – це система взаємопов'язаних форм і засобів (нормативних, інституційних і процесуальних), що забезпечують належне визнання, захист і реалізацію свободи слова. Перша група нормативно правових гарантій включає в себе сукупність конституційно-правових норм, за допомогою яких забезпечується реалізація та охорона комплексу прав, що входять до поняття свободи слова. До них належать гарантії, закріплені в Конституції України та законах України, а саме: право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір; ідеологічна багатоманітність; заборона цензури; обмеження на обіг конфіденційної інформації про особу; право на ознайомлення з відомостями про себе в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, установах і організаціях; право вільного доступу та поширення інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту [6, с. 295]. Друга група гарантій – організаційно-правові. Безпосередньо на забезпечення свободи слова в Україні спрямована діяльність органів спеціальної компетенції. Серед них – Комітет Верховної Ради України з питань свободи слова та інформації. До його предмета відання належить вирішення таких питань: державна політика у сфері інформації та інформаційної безпеки; забезпечення свободи слова; права громадян на інформацію; друковані, електронні засоби масової інформації та Інтернет; висвітлення діяльності Верховної Ради України; засади здійснення рекламної діяльності» [7, с. 158].

Класифікація основних конституційних прав дозволяє визначити: особисті, політичні, соціально-економічні та культурні права. Вважаємо за необхідне проаналізувати цю класифікацію. Основним критерієм виступає сфера життя людей, де вони реалізують всі наявні в них права та обов'язки, а також потреби, суспільні чи особисті інтереси. Право на свободу думки та слова відноситься до особистих прав.

Значення думки і слова у здійсненні перелічених вище прав проявляється в їх реалізації незважаючи на те, що відноситься до особистих (громадянських) прав людини і громадянина. Наприклад, нездійсненні конституційні політичні права людини в умовах цензури та обмеження вільного висловлювання своєї політичної позиції, інтересів та переваг. В економічній, соціальній, культурній сфері вторгнення держави повинно мати певні правові рамки та обмеження, водночас воно має створювати такі механізми впливу та регулювання, які б повністю сприяли реалізації цих прав та їхньому стабільному існуванню. Слід зазначити, що це право має важливе значення при побудові демократичної правової держави, здійсненні ідеологічного різноманіття і народовладдя, займає ключове місце у системі права і свободи людини, адже:

- 1) входить до загальнозначущої та універсальної системи прав і свобод людини;
- 2) відноситься до категорії особистих прав, але тісно пов'язане з іншими сферами життя і підтримує їх функціонування;
- 3) від цього права з допомогою державних механізмів безпосередньо залежить ефективність функціонування правової держави, становлення громадянського суспільства та наявність демократії у суспільстві та державі.

Гарантування «свободи слова в Україні починається зі згадування в Преамбулі Конституції про те, що Основний Закон України був прийнятий для забезпечення прав і свобод людини. Ст. 3 Конституції України визнає, що права й свободи людини, а також їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Свобода слова виступає необхідною умовою для реалізації наступного конституційного принципу. Конституцією України (ст. 15) проголошено, що суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичної й ідеологічної багатоманітності, що є одним з основоположних принципів життєдіяльності українського суспільства, заснованого на безперечному визнанні демократії, прав і свобод людини і громадянина. Відповідно, дотримання принципів ідеологічного й політичного плюралізму в суспільстві є важливою гарантією свободи думки і слова» [7, с. 158].

Для забезпечення дієвості положень права на свободу думки та слова необхідний певний механізм, він ґрунтується та підкріплюється конституційними гарантіями, які взаємопов'язані між собою та взаємодіють один з одним. За допомогою конституційних гарантій забезпечується захист та здійснення основних конституційних прав і свобод.

На переконання О. Скакун, «механізми реалізації, охорони та захисту є основними підсистемами механізму забезпечення основних прав і свобод людини. Механізм реалізації прав людини містить заходи, спроможні створити умови для реалізації прав і свобод людини. Механізм охорони прав людини містить заходи з профілактики правопорушень для утвердження правомірної поведінки особи, а механізм захисту прав людини – заходи, що приводять до відновлення порушених прав неправомірними діями та відповідальності особи, яка вчинила ці правопорушення» [8, с. 190].

Тоді як А. Олійник наголошує на тому, що «необхідно розрізняти поняття «механізм правового регулювання», «механізм реалізації суб'єктивних прав і свобод», «механізм забезпечення реалізації суб'єктивних прав і свобод». Їх відмінність полягає в різному функціональному призначенні. Механізм правового регулювання призначений для нормативного регулювання та реалізації правових норм об'єктивного права у формах дотримання, виконання, використання й правозастосування. Механізм реалізації прав, свобод і обов'язків людини та громадянина призначений для втілення в життя соціальних благ, що закріплені за суб'єктом нормами об'єктивного права. Механізм же забезпечення реалізації суб'єктивних прав, свобод та обов'язків вимагає активної діяльності державних органів чи органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян або їх посадових і службових осіб для створення умов щодо

реалізації прав, свобод та обов'язків (гарантування), а також для охорони, захисту та здійснення певних заходів щодо відновлення порушених прав, свобод та обов'язків» [6, с. 151].

Дещо іншими є погляди К. Барнич, котрий зазначає, що «конституційно-правовий механізм реалізації права на свободу думки й слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань є однією з підсистем конституційно-правового механізму забезпечення права на свободу думки та слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань та може бути визначений як комплекс взаємопов'язаних елементів, за допомогою яких створюються умови для правомірного здійснення права особи на свободу думки й слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. До структурних елементів конституційно-правового механізму реалізації права на свободу думки та слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань дослідник відносить такі складники:

конституційні норми, що закріплюють право на свободу думки й слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань;

нормативно-правові акти, які є зовнішньою формою вираження й закріплення цих норм;

саме конституційне право на свободу думки та слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, його зміст, структуру й гарантії здійснення;

діяльність особи зі здійснення свого права на свободу думки та слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань;

обмеження права на свободу думки й слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань; суб'єктів (органи державної влади, органи місцевого самоврядування, їхніх службових і посадових осіб);

інтерпретаційно-правові акти, що містять роз'яснення змісту правових норм; акти застосування норм права (індивідуально-правові);

юридичні факти» [1, с. 12].

Без конституційних гарантій захисту досліджуваного права воно не може існувати та реалізуватися у суспільних відносинах. Крім того, такі гарантії включають процесуальні права та правозахисні механізми, за допомогою яких людина вільно може говорити про свої інтереси, думки, висловлювати політичну та іншу позицію. Але існує низка заборон, встановлених державою для захисту конституційних прав і свобод, що говорить про існування певної цензури.

Ефективність реалізації права на свободу слова є показником демократичності та політичної зрілості суспільства. За рівнем надання громадянам свободи слова можна судити про рівень розвиненості країни, ступінь самоорганізації громадянського суспільства та правосвідомості населення. Вибори в демократичній державі можуть вважатися вільними лише тоді, коли гарантовано реалізацію права свободи слова. Хоча в політології немає повної згоди щодо причинно-наслідкового зв'язку, що існує між умовами демократії та демократичним режимом, все ж таки свобода слова, безсумнівно, є його опорою.

Право на свободу слова, маючи високу соціальну цінність, має бути забезпечене у політиці, масовій інформації, викладанні та науці, культурі та творчості. Свобода слова є суттєво важливою для функціонування демократичної держави: без свободи слова неможливий публічний обмін думками із соціально-значущих питань. Такий обмін передбачає наявність плюралізму думок, які можуть бути неправдивими або неприйнятними для певної частини суспільства. У цьому вбачається єдність історичної долі свободи слова та демократії, що свідчить про те, що свобода слова є як правовою, так і політичною категорією.

На нашу думку, свобода слова посідає центральне місце у справі захисту прав людини, та її значення важко переоцінити. Таким чином, без свободи слова неможлива

реалізація всіх політичних прав та свобод. Право на свободу слова є одночасно як особистим правом, так і основним політичним правом громадян і уможливорює реалізацію та захист усіх інших прав. У разі неможливості здійснення права на свободу слова інші громадянські права втрачають свою значимість. Насамперед конституційне право на свободу слова забезпечує захист прав і свобод на всіх етапах людської комунікації: свободу створення інформаційних послань, свободу передавати та розповсюджувати інформаційні послання, свободу використовувати доступні канали зв'язку передачі і розповсюдження інформації, свободу отримувати інформацію. Свобода слова надає захист усім суб'єктам, що беруть участь у передачі інформаційних послань від їх творця до одержувача.

Висновки

Свобода слова – одна з найважливіших гарантій основних конституційних прав. Право на свободу слова закріплено у всіх основних міжнародних актах про права людини та в основних законах переважної більшості країн світу. Закріплена у Конституції України декларація про свободу слова означає необхідність і важливість урахування цінності цього права. Соціальна цінність свободи слова полягає у можливості встановлення істин, у питаннях, що цікавлять суспільство, у потребі самореалізації особистості шляхом вільного вираження ідей та власних думок. Лише, забезпечуючи реалізацію у житті свободи слова через функціонуючі інститути держави й громадянського суспільства, можна досягти ефективного захисту інших прав і свободи людини.

Свобода думки та слова займає особливе місце серед політичних прав і свобод громадян, будучи одним із найважливіших конституційних прав людини. Без свободи думки та слова неможливе нормальне життя суспільства, бо воно лежить в основі інших найважливіших свобод, таких як свобода друку, свобода творчості, свобода обирати та бути обраним. В даний час проблеми реалізації права на свободу думки та слова, визначення меж законодавчого регулювання набувають особливого значення у зв'язку з необхідністю побудови юридично чіткої та узгодженої системи права і свободи людини.

Список використаних джерел

1. Барнич К. І. Поняття та структура конституційно-правового механізму реалізації права на свободу думки й слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. *Конституційно-правові академічні студії*. 2019. № 2. С. 7–14.
2. Барнич К. І. Реалізація права на свободу вираження: досвід окремих Європейських країн. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/13956/Барнич%20К.%20І.%20Реалізація%20права%20на%20свободу%20вираження....pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 19.04.2023).
3. Довгань О. О. Особливості правового регулювання права на свободу думки і слова: історичний екскурс. 6. *Filosofs'ki ta metodologični problemi prava*. 2020. № 1 (19). 126–132.
4. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
5. Матвєєва О. І. Право на свободу думки і слова в Україні: еволюція розуміння. URL: http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/11112/1/zbir_pr-reform_p60-61.pdf (дата звернення: 19.04.2023).

6. Олійник А. Конституційно-правовий механізм забезпечення основних свобод людини і громадянина в Україні : монографія. Київ : Алерта ; КНТ ; Центр навчальної літератури, 2008. 472 с.
7. Проценко Олеся Право та гарантії свободи думки і свободи масової інформації. *Підприємство, господарство і право*. 2018. № 4. С. 156-160.
8. Скакун О. Теорія держави і права : підручник. Пер. з рос. Харків : Консум, 2001. 656 с.
9. Скрипнюк О. Свобода думки і слова: конституційно-правові гарантії в Україні. *Юридична Україна*. 2011. № 3. С. 28-32.
10. Слинько Т. М. Конституційно-правові гарантії свободи слова в Україні. *Правова доктрина – основа формування правової системи держави : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 20-річчю НАПрН України (Харків, 20–21 листоп. 2013 р.)*. Харків : Право, 2013. С. 294–297.
11. Фігель Ю. О. Теоретичні аспекти обмеження прав людини. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2016. № 837. С. 357–361.
12. Яромл Л. В. Свобода вираження поглядів як суб'єктивне юридичне право (загальнотеоретична характеристика). URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/may/2497/vnulpurn201581329.pdf> (дата звернення: 19.04.2023).